

Bożena Frączek

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

INNOWACJE W EDUKACJI FINANSOWEJ SPOŁECZEŃSTWA

Wprowadzenie

Edukacja finansowa, rozumiana jako narzędzie lub proces umożliwiający poprawę niskiego poziomu alfabetyzacji finansowej (wiedzy, umiejętności, świadomości postaw i zachowań finansowych), nie idzie w parze ze złożonością rynku finansowego. Choć edukacja finansowa, zarówno w podejściu do jej znaczenia, jak i w odniesieniu do organizacji i przeprowadzania całego procesu ewoluowała, to jednak zmiany nie nadążyły za bardzo dynamicznym i wieloaspektowym rozwojem rynku finansowego.

Za przyczynę braku sukcesu finansowego społeczeństw wielu krajów uważa się coraz częściej ich niski poziom alfabetyzacji finansowej, który często wynika z niewystarczającej edukacji finansowej. Wspomniany rozwój i towarzyszący mu zwiększający się stopień skomplikowania wszystkich segmentów rynku finansowego wymaga nowych treści i form edukacyjnych. Gdy tymczasem edukacja finansowa, zwłaszcza ta na większą skalę, nie uległa wielu zmianom na przestrzeni lat.

Niezbędnym elementem skutecznych zmian w obszarze edukacji finansowej jest zestawienie istniejących rozwiązań. Może to wyeliminować dublowanie się inicjatyw, kontynuację i/lub ewolucję najbardziej niezbędnych działań oraz oszczędność kosztów.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja zróżnicowanych działań prowadzonych na rzecz edukacji finansowej w Polsce i na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem innowacyjnych rozwiązań. Bardzo duża i wciąż wzrastająca liczba tych działań nie pozwala przytoczyć wszystkich przypadków, toteż przedstawione są jedynie wybrane przykłady na poparcie poszczególnych rodzajów działań.

Innowacje w edukacji finansowej rozumiane są jako nowe lub przekształcone istniejące rozwiązania w różnych obszarach związanych z procesem edukacji finansowej. W artykule zwrócono uwagę na innowacje w organizacji procesu edukacji finansowej, nowe, poszerzone treści edukacyjne i ich cele, a także na nowe inicjatywy, działania realizowane w obszarze edukacji finansowej.

1. Innowacje o charakterze organizacyjnym

Wzmianki dotyczące zainteresowania wiedzą finansową w budżetowaniu na poziomie gospodarstwa domowego można znaleźć w literaturze XVIII w.¹ W XIX w. w USA uchwalono tzw. Ustawę Morrilla², której celem było wspieranie rozwoju edukacyjnego obywateli amerykańskich, w tym z zakresu ekonomii. Rozwój poszczególnych segmentów rynku finansowego rozpoczął się w XX w. sprzyjał promowaniu edukacji finansowej na większą skalę. Od początku XX w. działania w ramach edukacji finansowej prowadzone były przez różne organizacje (głównie publiczne). Organizacje te najczęściej były wspierane przez stosowne akty prawne i w znacznym stopniu przyczyniały się do rozwijania umiejętności ekonomicznych/finansowych, niezbędnych do rozwiązywania problemów gospodarczych. Z czasem coraz większe znaczenie przypisywano edukacji w obszarach, takich jak zarządzanie finansami, w tym dochodami i wydatkami, bezpieczeństwo finansowe, emerytury, finansowanie zakupu mieszkań, budżetowanie, oszczędności. Wiele organizacji i instytucji zaczęło zdawać sobie sprawę z konieczności edukowania w tych obszarach młodzieży. Rozpoczęto także badania w zakresie poziomu finansowej alfabetyzacji (pod koniec XX w.).

Analiza przyczyn kryzysów finansowych, jakie miały miejsce na świecie w ciągu ostatnich kilkunastu lat nowego wieku, a zwłaszcza globalnego kryzysu światowego zapoczątkowanego w 2007 r., uświadomiły znaczenie i potrzebę bardziej skutecznej edukacji finansowej społeczeństw. Niski poziom alfabetyzacji finansowej zweryfikowany w wielu badaniach prowadzonych na całym świecie³ spowodował wzrost znaczenia edukacji finansowej i jednocześnie uświadomił, że dotychczasowe działania w tym obszarze były niewystarczające. W związku z tym można zauważyć zwiększoną intensyfikację działań i wiele nowych rozwiązań w zakresie edukacji finansowej.

W ciągu ostatnich kilku lat dokonano wielu zmian organizacyjnych w procesie edukacji finansowej. Przede wszystkim zwrócono uwagę na konieczność traktowania edukacji finansowej jako narzędzia lub procesu, umożliwiającego

¹ D. Davies: *The Case of Labourers In Husbandry Stated and Considered*. Cambridge University Press, 2010.

² L. Ferleger, W. Lazonick: *Higher Education for an Innovative Economy: Land-Grant Colleges and the Managerial Revolution in America*. <http://www.thebhc.org/publications/BEHprint/v023n1/p0116-p0128.pdf> (01.2014).

³ L. Xu and B. Zia: *Financial Literacy around the World*. Policy Research Working Paper 6107, The World Bank Development Research Group, 2012, s. 7; A. Lusardi: *Financial Literacy Around the World*. FINRA, Financial Investor Education, 2013. <http://www.finrafoundation.org/web/groups/foundation/@foundation/documents/foundation/p240590.pdf>

poprawę niskiego poziomu finansowej alfabetyzacji społeczeństw⁴, który składa się z kilku niezbędnych etapów. Poza tym coraz częściej podkreśla się znaczenie koordynacji działań jako innowacyjne podejście do edukacji finansowej.

W podejściu zwracającym uwagę na konieczność postrzegania edukacji finansowej jako procesu składającego się z kilku integralnych etapów podkreśla się, że poszczególne etapy powinny być ze sobą spójne. Wśród tych etapów należy wyszczególnić:

- badania (diagnostyczne) umożliwiające określenie poziomu alfabetyzacji finansowej badanej populacji (społeczeństwa),
- wyszczególnienie największych i najważniejszych braków oraz zdefiniowanie najsłabszych grup społecznych,
- przygotowanie odpowiednich programów i inicjatyw, zawierających stosowne treści edukacyjne, uwzględniające zweryfikowane braki i skierowane do tzw. grup docelowych,
- przeprowadzenie przygotowanych inicjatyw, wdrożenie przygotowanych programów,
- ewaluacja podjętych działań,
- weryfikację dotychczasowych programów i innych inicjatyw na podstawie oceny przeprowadzonych działań, w tym powtarzalnych badań w zakresie poziomu alfabetyzacji społeczeństwa.

Wszelkie działania przeprowadzane w ramach poszczególnych etapów edukacji finansowej powinny być spójne z innymi działaniami i powinny być wpisane w ogólnokrajową strategię lub jeszcze szerszą politykę edukacji finansowej. Jest to jeden z bardzo wielu aspektów koordynacji działań w obszarze edukacji finansowej.

Szeroko rozumiana koordynacja w procesie edukacji finansowej jest kolejnym z innowacyjnych rozwiązań, które ma sprzyjać zwiększeniu efektywności edukacji finansowej. Koordynacja powinna być wielowymiarowa i wieloaspektowa; powinna obejmować zarówno koordynację działań, jak i współpracę podmiotów zaangażowanych w proces edukacji finansowej.

Koordynacja działań polega na przeprowadzaniu poszczególnych inicjatyw, realizacji programów lub całych projektów, jak również ogólnokrajowych strategii w sposób uporządkowany i zorganizowany. Koordynacja jest ważna na każdym etapie procesu edukacji. Już koordynacja działań na etapie badań diagnozujących poziom alfabetyzacji wskazuje na wiele korzyści, w tym możli-

⁴ *Recommendation on Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness*. Recommendation of the Council, OECD, 2005, Annex.

wość powtarzalności tych badań, a tym samym ocenę procesu edukacji⁵. Ogólnokrajowe lub międzynarodowe skoordynowane projekty badawcze umożliwiają gromadzenie wielu danych (dotyczących poziomu alfabetyzacji lub czynników wpływających na poziom edukacji finansowej)⁶. Tylko odpowiednio przygotowane i zintegrowane dane mogą zagwarantować odpowiednią identyfikację potrzeb krajowych, luk i błędów w edukacji finansowej i prawidłową specyfikację beneficjentów edukacji finansowej.

Koordynacja działań umożliwia tzw. tworzenie map istniejących inicjatyw oraz ich analizę z punktu widzenia możliwości ich wykorzystania w procesie edukacji. Analiza istniejących inicjatyw jest źródłem pomysłów i sugestii dla opracowywania strategii edukacji, eliminuje ryzyko dublowania wielu działań i w związku z tym może obniżyć koszty⁷. Tylko wysoki poziom koordynacji poszczególnych etapów edukacji finansowej zapewnia ciągłość i efektywność procesu jako całości.

Warunkiem efektywnej koordynacji działań w obszarze edukacji finansowej jest współpraca wielu podmiotów/interesariuszy z różnych sektorów. W przypadku edukacji finansowej są to wspólne działania podmiotów sektora publicznego i prywatnego, w tym instytucji finansowych, a także organizacji charytatywnych oraz osób indywidualnych. Modele współpracy, liczba zainteresowanych stron i raczej szeroki zakres wspólnych działań są różne w poszczególnych krajach. Mimo że każda grupa zainteresowanych stron (władz publicznych, podmiotów prywatnych i instytucji finansowych) wykonuje inną funkcję, tylko wspólne działania mogą spowodować realizację celów edukacji finansowej i eliminację wielu barier (np. eliminację potencjalnego konfliktu interesów między działalnością handlową a inicjatywami edukacyjnymi instytucji finansowych).

W wielu krajach podmioty z sektora publicznego i prywatnego pracują w specjalnych grupach roboczych⁸. Zakres wspólnych działań jest bardzo szeroko-

⁵ Powtarzalność badań można zaobserwować w następujących publikacjach: A. Lusardi, S.O. Mitchell: *Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Wellbeing*. Pension Research Council Working Paper 1. The Wharton School, 2006; Idem: *Financial Literacy and Retirement Planning: New Evidence from the Rand American Life Panel*. Pension Research Council, Working Paper WP2007-3, 2007; A. Lusardi, O.S. Mitchell, V. Curto: *Financial Literacy Among the Young*. „Journal of Consumer Affairs” 2010, Vol. 44(2), s. 358-380, jak również w Polsce w raportach Fundacji Kronenberga (2010, 2011, 2012, 2013) *Postawy Polaków wobec oszczędzania* – raporty Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowym i Komisji Nadzoru Finansowego. Badania realizowane przez Pentor (2010, 2011) i TNS Polska (2012, 2013).

⁶ Financial Education and Inclusion. Results of OECD? INFE Survey Across Countries and by Gender. OECD/Financial Literacy Education Russia Trust Fund, s. 28.

⁷ A. Grifoni and F. Messy: *Current Status of National Strategies for Financial Education: A Comparative Analysis and Relevant Practices*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 16. OECD Publishing, 2012, s. 19-20.

⁸ *Improving Financial Capability – A Multi-stakeholder Approach*. Report of the National Steering Group on Financial Education, 2009.

ki: od weryfikacji i selekcji dotychczasowych inicjatyw, poprzez udostępnianie zasobów do tworzenia materiałów zawierających treści edukacyjne, tworzenie portali internetowych, aż do uczestniczenia w tworzeniu ram krajowej polityki edukacji finansowej. Wspólne wysiłki tak wielu autorytarnych interesariuszy dają szansę na obiektywne i precyzyjne określenie najważniejszych potrzeb w zakresie edukacji finansowej, właściwe określenie kluczowych celów, doboru optymalnych kanałów dystrybucji treści edukacyjnych, efektywne wykorzystanie środków na edukację finansową, wybór najlepszych sprawdzonych rozwiązań i programów, jak i koordynację tych programów na poziomie krajowym i/lub międzynarodowym.

Rozpatrując koncepcje wieloaspektowej koordynacji działań na rzecz edukacji finansowej należy zwrócić uwagę na rosnące znaczenie innowacyjnej koncepcji, idei OECD z 2003 polegającej na opracowywaniu i wdrażaniu przez poszczególne kraje narodowych strategii dla edukacji finansowej (NS)⁹, które reprezentują skoordynowane na poziomie krajowym podejście do edukacji finansowej, sformalizowane w postaci konkretnego dokumentu/programu, który zawiera plan działania dla osiągnięcia określonych celów oraz zakłada współpracę z różnymi zainteresowanymi stronami, jak również identyfikację krajowego lidera lub koordynacyjnego ciała¹⁰.

Analiza organizacji procesu edukacji finansowej w wielu krajach pozwala na podkreślenie znaczenia koordynacji działań na każdym etapie procesu edukacji finansowej oraz kooperacji wielu podmiotów sfery zarówno publicznej, jak i prywatnej. Coraz częściej zwraca się także uwagę na konieczność współpracy na poziomie międzynarodowym. Problem został zauważony, jednak w wielu przypadkach nie został jeszcze rozwiązany.

2. Innowacyjne programy i projekty edukacyjne

Bardzo ważnym elementem edukacji finansowej są odpowiednio przygotowane inicjatywy, w tym programy edukacyjne, które stanowią integralny element szerszej strategii i polityki edukacyjnej. W tym obszarze za innowacyjne rozwiązanie można uznać poszerzający się zakres treści edukacyjnych, zwiększający się zasięg geograficzny wielu konkretnych działań, wzrastającą liczbę i zróżnicowane

⁹ *Advancing National Strategies for Financial Education: Summary of the Joint Russia's G20 Presidency and OECD Publication*. OECD, 2013.

¹⁰ *High Level Principles on National Strategies for Financial Education*. OECD/INFE, August 2012, s. 7.

formy działań edukacyjnych, a także większą precyzją określania podmiotów, do których poszczególne inicjatywy są skierowane (tzw. grup docelowych).

Poszczególne inicjatywy/programy dotyczą najczęściej najważniejszych aspektów uczestniczenia społeczeństwa w rynku finansowym i często obejmują inicjatywy promujące korzystanie z produktów finansowych (zwłaszcza bankowych), inicjatywy uczące jak zarządzać finansami osobistymi oraz inicjatywy umożliwiające rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych. W związku z dynamicznym rozwojem technologii, coraz częściej pojawiają się także inicjatywy promujące płatności bezgotówkowe (głównie ich najnowszych form)¹¹.

Działania promujące korzystanie z produktów bankowych mają na celu zachęcenie osób „niebankowionych” do korzystania z wielu produktów i usług finansowych, począwszy od założenia rachunku bankowego, zaś w przypadku korzystających już z tych produktów – zwiększenie skali ich wykorzystywania w procesach oszczędnościowych, inwestycyjnych, rozliczeniowych itd. (np. program UBS w Szwajcarii o nazwie *Pay and save basic offering for young people and students and families and Couples*, programy edukacyjne *Hatton National Bank* w Sri Lance połączone z promocją produktów bankowych). Ważnym celem edukacji finansowej jest także nabycie umiejętności dokonywania wyborów finansowych odnoszących się do różnych produktów i usług bankowych, z uwzględnieniem preferencji klientów banków (cykl seminariów *Acces to Opportunity* w Kanadzie), a zdobyta wiedza ma za zadanie ułatwić uczestnikom poszczególnych inicjatyw podejmowanie świadomych i efektywnych decyzji finansowych. W ramach edukacji w niektórych krajach (nie we wszystkich) oferowane są także specjalne produkty bankowe, np. rachunki dla każdego (*Girokonto für jedermann* w Niemczech) czy też rachunki oszczędnościowe dla osób, którym nie przyznano rachunku w innych bankach. Włączenie w system finansowy stanowi motywację do zgłębiania wiedzy finansowej (*micro account* w Niemczech).

Celem kolejnej grupy działań jest nabycie umiejętności zarządzania pieniędzmi na poziomie gospodarstwa domowego (*Citigroup Financial Education Program* w wielu krajach w tym a USA, *VISA Practical Money Skills for Life* w USA, „Zaplanuj swoją przyszłość” w Polsce). Szczególną troską w takich inicjatywach są objęte gospodarstwa domowe o niskich dochodach. Działania w tym obszarze zmierzają także w kierunku nabycia pewności siebie przez ludność, rozwijanie odpowiedniej kultury oszczędzania w społeczeństwie (*Saver Plus* w Australii), zwiększanie niezależności finansowej oraz samowystarczal-

¹¹ M. Iwanicz-Drozdowska: *Produkty finansowe i edukacja finansowa w Polsce na tle wybranych krajów wysoko rozwiniętych. Raport z badań*. SGH, Warszawa 2009.

ności jednostek, rodzin, jak i całych społeczności (*Financial Management Program* w Australii). Ważnym celem wielu programów jest także pomoc konsumentom finansowym przy podejmowaniu decyzji finansowych (*It's your Money* w Irlandii), jak również ochrona konsumentów (*Netzwerk Finanzkompetenz NRW* w Niemczech). Treści edukacyjne tych programów dostarczają także informacji o oszczędzaniu na emeryturę (*Retirement Savings Education Campaign* w USA), a w niektórych przypadkach prezentują nawet sposoby minimalizowania problemu hazardu (Australia). Istnieją także takie inicjatywy, w ramach których konsumenci finansowi mogą korzystać z bezpłatnego doradztwa w zakresie dysponowania swoimi dochodami i planowania domowych budżetów (*Geld und Haushalt* w Niemczech). Nierzadko podstawowe programy edukacji finansowej są uzupełniane o podstawową wiedzę z zakresu funkcjonowania gospodarki oraz zrównoważonego rozwoju i obejmują przykłady działań z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu (*UN-Dekade: Bildung für eine nachhaltige Entwicklung* w Niemczech).

Celem inicjatyw umożliwiających rozwiązywanie problemów osób nadmiernie zadłużonych jest zmniejszenie zaległości w płatnościach. Niektóre inicjatywy, poprzez podnoszenie wiedzy i świadomości finansowej, mają za zadanie walkę z problemem nadmiernego zadłużenia i wykluczenia finansowego (np. inicjatywy prowadzone przez MABS w Irlandii, program unii kredytowych *Keep the wolves from the door* w Irlandii). Popularne są także inicjatywy uczące postępowania w przypadku zagrożenia upadłością gospodarstw domowych (przewodniki dla osób nadmiernie zadłużonych). Treści edukacyjne zapoznają z zasadami przygotowywania budżetu domowego, zarządzania płatnościami i posiadanymi środkami pieniężnymi. W niektórych krajach (np. w Austrii) rozpowszechniane są dodatkowo informacje dotyczące instytucji doradztwa zadłużeniowego. Edukacja w tym obszarze obejmuje także znajomość podmiotów zajmujących się doradztwem zadłużeniowym (internetowa baza *Adressenverzeichnis der Schuldnerberatungsstellen In Deutschland*).

W związku z rozwojem technologii podstawowy zakres edukacji finansowej został poszerzony o rozliczenia bezgotówkowe, ze szczególnym uwzględnieniem innowacyjnych elektronicznych form rozliczeń detalicznych. Edukacja w tym obszarze ma na celu promocję i rozpowszechnianie określonych systemów płatniczych oraz nowoczesnych produktów rozliczeniowych, jak również pomoc w dokonywaniu właściwych wyborów przez klientów. Wszelkie inicjatywy są inicjowane przez podmioty związane z rynkiem płatności: organizacje kartowe, banki, stowarzyszenia, instytuty płatności, a także organizacje, takie jak Komisja Europejska (*Payment Services Directive*). Działania edukacyjne polegają najczęściej na umieszczaniu na stronach internetowych poszczególnych

podmiotów/instytucji informacji dla konsumentów na temat możliwych rodzajów rozliczeń bezgotówkowych i oraz ich dostępności. Zawartość stron WWW obejmuje także publikację rankingów i porównań produktów i usług z zakresu płatności bezgotówkowych (np. organizacja *Stiftung Warentest* w Niemczech). Edukacja finansowa promująca nowoczesne płatności bezgotówkowe, rozumiana jako wieloetapowy proces, ma za zadanie także opracowanie wytycznych w celu poprawy systemu płatności oraz rekomendacji do opracowania narodowych strategii e-płatności (*National e-Payment Strategy* w Irlandii), a także powoływanie organizacji, które mają za zadanie zmianę zachowań płatniczych społeczeństwa (*Irish Payment Services Organization* w Irlandii).

Zdarza się, że w ramach jednego programu czy projektu łączy się treści edukacyjne z kilku obszarów. Przykładem może być australijski program podstawowej edukacji finansowej i oszczędności *Saver Plus*.

W poszczególne inicjatywy edukacyjne zaangażowane są podmioty zarówno z sektora publicznego, jak i prywatnego, a wśród nich: banki centralne, rządy krajów, banki komercyjne i spółdzielcze, zrzeszenia lub stowarzyszenia banków, fundacje o finansowym charakterze, instytucje charytatywne i inne podmioty *non-profit*, związki konsumentów (i inne podmioty działające w interesie ochrony konsumentów). Coraz więcej programów/projektów realizowanych jest także w ramach partnerstwa kilku podmiotów. Coraz częściej należą do nich międzynarodowe sieci zrzeszającej organizacje walczące z konkretnymi problemami związanymi z finansami gospodarstw domowych (np. *European Consumer Debt Net* – sieć zrzeszająca organizacje zmagające się z problemami nadmiernego zadłużenia i wykluczenia finansowego).

Liczba działań mających na celu poprawę wiedzy i umiejętności finansowych jest imponująca i stale wzrasta. Jednak, jak się okazuje, nie zawsze przekłada się to na poziom alfabetyzacji finansowej społeczeństwa. Powodów może być wiele, np. brak koordynacji działań lub niewłaściwie dobrana grupa docelowa. Najważniejsze zmiany w tym obszarze edukacji finansowej powinny polegać na zwiększaniu świadomości uczestników poszczególnych programów i projektów w zakresie korzyści jakie one dają, zwłaszcza w aspekcie możliwości poprawy dobrobytu finansowego. Świadome przystąpienie do edukacji finansowej daje duże szanse na korzystniejsze rezultaty edukacji finansowej.

3. Zróżnicowane formy inicjatyw dla edukacji finansowej

Poszczególne działania na rzecz edukacji finansowej mają bardzo zróżnicowaną formę. W dalszym ciągu najbardziej popularną formą są szkolenia najczęściej w formie warsztatów, interaktywnych wykładów, podczas których treści

edukacyjne przekazywane są przez edukatorów (trenerów), szkoleniowców bądź doradców finansowych. Pojawiły się jednak i dynamicznie rozwijają nowe rozwiązania. Także tradycyjne papierowe materiały edukacyjne coraz częściej pojawiają się w wersji elektronicznej (np. *MoneyMinded online* w Austrii) w formie plików cyfrowych w tym nawet w specjalnych formatach dla osób niedowidzących (oferta *Canadian Bankers Association*). Pliki przekazywane są za pomocą nośników elektronicznych, takich jak DVD czy Internet. Treści edukacyjne dostarczane są także kanałem telewizyjnym. Znane są rozwiązania, gdy zawartość programów jest dystrybuowana poprzez transmisję oper mydlanych, które są często obserwowane przez kobiety (edukacja finansowa kobiet, np. program *Juntos* w Peru, lokowanie produktów). Można także wspomnieć o klipach wideo i klipach audio prezentowanych jednorazowo lub w seriach (np. prowadzone przez *Philadelphia Fed Economic Education Advisor* w USA) dotyczących aktualnych problemów ekonomicznych i finansów osobistych.

Pomimo wielu możliwości, najbardziej popularnym elektronicznym nośnikiem jest Internet (edukacja *online*). Bardzo ważną rolę w edukacji finansowej pełnią strony internetowe różnych podmiotów zaangażowanych w edukację finansową. Jedne z nich stanowią niezbędną pomoc przy podjęciu decyzji finansowych (www.itsyourmoney.ie), inne zaś stanowią bazę różnorodnych informacji w obszarze edukacji finansowej (elektroniczna baza danych OECD na temat edukacji finansowej)¹² część z nich zawiera kalkulatory finansowe.

Duże znaczenie w dostarczaniu informacji na temat produktów i usług finansowych pełnią portale internetowe banków. Również banki centralne poszczególnych krajów coraz bardziej angażują się w edukację finansową, tworząc specjalne portale lub serwisy edukacyjne, które zawierają seminaria i wykłady oraz inne formy, za pomocą których przekazywane są treści edukacyjne (np. serwisy edukacyjne: *SNB iconomix.ch* w Szwajcarii, *NBP nbportal.pl* w Polsce). Strony banków centralnych zawierają zarówno informacje merytoryczne umożliwiające poszerzanie wiedzy i nabywanie umiejętności finansowych, jak i interaktywne narzędzia dla nauczycieli i beneficjentów poszczególnych inicjatyw.

Powszechne są zarówno serwisy internetowe ogólnego dostępu mające na celu ogólną podstawową edukację finansową społeczeństw (portal internetowy *MoneyBasics.ch* organizacji *Verein Schuldensanierung Bern* Szwajcarii), jak i bardziej ukierunkowane tematycznie, prowadzone przez podmioty związane np. z ubezpieczeniami (*Sicher im Alltag, Zukunft klipp + klar* w Niemczech) czy też z inwestowaniem na giełdzie (*Capital Market Academy* w Niemczech, inicjatywy edukacyjne giełd). Ważną formą edukacyjną, wykorzystującą Internet, są

¹² *International Gateway for Financial Education*. <http://www.financial-education.org/program.php> (01.2014).

kursy e-learningowe, które często kończą się konkursami (Szkolna Internetowa Gra Giełdowa, SIGG w Polsce).

Strony internetowe organizacji, które działają aktywnie na rzecz edukacji finansowej zawierają wiele informacji o roli i znaczeniu edukacji finansowej, pakiety treści edukacyjnych, dane i statystyki dotyczące edukacji finansowej. Udostępniają także wiele innych możliwości, które pomagają zwiększyć poziom alfabetyzacji całego społeczeństwa lub określonych grup docelowych. Wśród dużej liczby stron internetowych poświęconych edukacji finansowej można wyróżzyć strony skierowane do całego społeczeństwa i zawierające treści edukacyjne z szerokiego zakresu podstaw finansów, jak również strony skierowane do konkretnej grupy beneficjentów lub też poświęcone konkretnemu problemowi związanemu z edukacją finansową.

Popularność Internetu wśród dzieci i młodzieży jest wykorzystywana w procesie edukacji finansowej tej grupy społecznej. Dla dzieci młodszych (6-12 lat) przygotowano wiele internetowych zabaw (np. na stronie banku centralnego w Kanadzie), w których dzieci rozwiązując zagadki zapoznają się z pojęciami i mechanizmami rządzącymi w gospodarce i finansach. Popularne są także filmy możliwe do pobrania ze stron organizacji zaangażowanych w proces edukacji finansowej.

Istnieje wiele stron internetowych dedykowanych studentom. Zawierają one informacje ułatwiające młodym ludziom poruszanie się w świecie finansów oraz informacje na temat korzystnych ofert, promocji i produktów finansowych oferowanych przez sponsorujące instytucje (*TD Money Lounge on Facebook* na stronie internetowej TD Bank Financial Group w Kanadzie). Niektóre strony dedykowane są zarówno ludziom młodym, jak i nauczycielom pracującym z młodzieżą (*Managing your money* w Wielkiej Brytanii). Na odpowiednich stronach dostępne są także informacje dotyczące programów stypendialnych (*Economic Research Fellowship Program* w Kanadzie), obejmujących studenckie projekty badawcze.

Coraz bardziej powszechne są strony internetowe poświęcone konkretnym zagadnieniom i problemom finansowym. Jedne z nich są tworzone z myślą o osobach nadmiernie zadłużonych. Strona funduszu *Investor Education Fund, IEF* z Kanady pomaga osobom nadmiernie zadłużonym, które stoją w obliczu upadłości. Inne zaś dotyczą problemów powiązanych z systemami płatności (*Canada Bankers Association, CBA*) i zawierają informacje ułatwiające korzystanie z najnowocześniejszych form realizacji płatności detalicznych.

Kolejną grupą stron internetowych są strony, które stanowią bazę, przewodniki po wszelkich źródłach, gdzie możliwe jest znalezienie informacji pozwalających na naukę w zakresie finansów (*Financial Literacy Resource Centre* w Wielkiej Brytanii).

Swoistą formą edukacji finansowej są strony rzeczników praw obywatelskich, na których można znaleźć opisane przypadki (*case study*), które wystąpiły jako

skutki zagrożeń, nierzadko braku wystarczającej wiedzy finansowej osób fizycznych i które mogą uchronić przed ich wystąpieniem w przyszłości. Aktywnie działa także wirtualne doradztwo *online* oferowane przez wiele podmiotów działających na rynku finansowym np. z zakresu inwestowania, zadłużenia, ubezpieczenia itd.

Ważną rolę w procesie edukacji zajmują społeczne kampanie edukacyjne. Znane są przykłady kompleksowych działań tego typu obejmujących prezentację produktów i usług bankowych, promocję konkretnych rozwiązań dla finansowania konkretnych celów lub lokowania oszczędności, a także edukację w zakresie optymalizacji poziomu oszczędności, zadłużenia i zabezpieczenia emerytalnego oraz wykorzystania produktów bankowych (kampania *Credit Suisse Group o nazwie New perspectives – for every stage of your life*). W wielu krajach, w związku z występującymi zjawiskami wykluczenia finansowego, prowadzone są kampanie mające na celu przeciwdziałanie tym procesom (*Now Let's Talk Money Campaign* w Wielkiej Brytanii). Innym przykładem kampanii o narodowym charakterze jest *Debt on Our Doorstep* (Wielka Brytania), Kampania ta ma na celu przeciwdziałanie powstawaniu zjawiska pułapki kredytowej oraz promuje odpowiedzialne finansowanie potrzeb konsumenckich. Prowadzone są także krajowe kampanie edukacyjne promujące oszczędzanie (np. *Tydzień dla Oszczędzania* w Polsce).

Edukacja finansowa jako szeroko rozumiany proces obejmuje nie tylko działania związane przekazywaniem treści edukacyjnych. W ramach edukacji finansowej powoływane są także organizacje, instytuty, tworzone są raporty, przeprowadzane są programy stypendialne dla studentów i wiele innych.

Tworzone (lub istniejące) organizacje, działające w obszarze edukacji finansowej, często są ściśle powiązane ze środowiskiem naukowym oraz z instytucjami finansowymi i realizują wiele zadań, w tym: badają szerokie relacje pomiędzy instytucjami finansowymi i ich klientami (*Swiss Design Institute for finance and banking, SDFB*), opracowują programy i inne inicjatywy edukacyjne, koordynują prowadzone badania, wdrażanie i przeprowadzanie wielu inicjatyw, sporządzają raporty itd. W Polsce działa np. Stowarzyszenie Krzewienia Edukacji Finansowej (SKEF, www.skef.pl/), jak również sieć Ośrodków Doradztwa Finansowego i Konsumenckiego (ODFK, www.odfik.skef.pl) i wiele innych organizacji utworzonych w celu edukacji finansowej społeczeństwa.

W ramach edukacji finansowej opracowywane są także lub aktualizowane już istniejące słowniki terminów z zakresu finansów i bankowości, co jest bardzo istotne w związku z bardzo dynamicznym rozwojem rynku finansowego przejawiającego się w powstawaniu nowych instrumentów, bardziej złożonych procesów, a w związku z tym pojawianiem się nowych pojęć i terminów (*UBS Dictionary of Banking – 2009 edition*). Bardzo ważne są także raporty i inne publikacje, w tym dotyczące poziomu alfabetyzacji opracowywane w wielu kra-

jach na podstawie badań i często publikowane zarówno w wersji papierowej, jak i wirtualnej. Dostępne są także raporty na temat pożyczania pieniędzy przez instytucje niebankowe rodzinom o niskich dochodach (*Moneylending and low income familie* w Irlandii). Poza statystykami zawierają one często analizę zjawisk, procesów, których statystyki dotyczą. W raportach można także znaleźć informacje dotyczące inicjatyw z zakresu edukacji finansowej podejmowanych przez instytucje finansowe w ramach Społecznej Odpowiedzialności Biznesu (CSR).

Spśród wielu raportów przygotowanych w Polsce należy wyszczególnić: „Mapę edukacji finansowej i ubezpieczeniowej” z 2007 r.¹³ – zawierającej przegląd podjętych w Polsce działań w zakresie szeroko rozumianej edukacji finansowej/ekonomicznej (programy stypendialne, konkursy, praktyki, szkolenia z zakresu ekonomii dla grup zawodowych nie posiadających wykształcenia ekonomicznego) oraz „Panoramę działań edukacyjnych NBP i najnowsze wyniki badań świadomości ekonomicznej Polaków” z 2013 r.

Dla celów edukacyjnych ważne są także inne mniej lub bardziej tradycyjne formy publikacji, np. czasopisma, broszury (*Nothing works without insurance* w Szwajcarii), komisky (*Juntos* w Peru).

Wśród wielu inicjatyw należy także zwrócić uwagę na programy doskonalenia zawodowego dla nauczycieli z zakresu nauczania o finansach (wykłady lub seminaria prowadzone np. przez banki centralne (NBP, Bundesbank) lub programy przeznaczone dla szkół (*High School Financial Planning Program* w USA).

Analizując różne formy inicjatyw, które mają na celu bezpośrednią lub pośrednią edukację finansową, nie można pominąć coraz częściej organizowanych konferencji, spotkań, szczytów (szczyt *National Summits on Retirement Savings* w USA). Nierzadko są to regularne inicjatywy, dzięki którym można weryfikować postępy w edukacji finansowej.

W ramach ciekawostki można także wskazać – jako formę edukacji finansowej – utworzenie muzeum w Wielkiej Brytanii z inicjatywy *Bank of England*. W londyńskim muzeum zgromadzono interesujące materiały oraz organizowane są pokazy zgromadzonych zbiorów i prezentacje tematyczne dla różnych grup wiekowych.

Przytoczone przykłady wskazują zarówno na mnogość jak i zróżnicowanie form edukacji finansowej. Również w tym przypadku niezbędne jest świadome przystąpienie do edukacji finansowej (bez względu na formę). Należy jednak zwrócić uwagę na możliwość wykorzystania nowoczesnej technologii, zwłaszcza w obszarze dystrybucji treści edukacyjnych. Dodatkowo należy dostosować stopień zaawansowania wykorzystywanej technologii do grupy docelowej.

¹³ *Mapa edukacji finansowej i ubezpieczeniowej*. Centrum Edukacji Bankowej i Ubezpieczeniowej przy Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Warszawa 2007.

Podsumowanie

Rozwój rynku finansowego, fala kryzysów na rynkach finansowych na początku XXI w., wzrastające kwoty zadłużenia społeczeństw wielu krajów (USA), zmiany demograficzne, postęp technologiczny, a także globalizacja uświadomiły rządowi wielu krajów i także organizacjom międzynarodowym bezwzględną konieczność zmian, zarówno w organizacji procesu edukacji finansowej społeczeństwa, jak i zmian w definiowaniu i hierarchizacji celów oraz w programach nauczania.

Zaowocowało to zmianą podejścia do edukacji finansowej oraz przypisaniu jej szczególnego znaczenia zarówno dla osiągnięcia finansowego dobrobytu społeczeństwa, jak i całej gospodarki. W wielu krajach edukacja finansowa stała się priorytetem polityki społecznej. Innowacje w edukacji finansowej pomagają zarówno beneficjentom, jak i ich inicjatorom. W dalszej perspektywie także rozwojowi szeroko pojętego rynku finansowego, a w związku z tym także gospodarce. Nowe rozwiązania są niezbędne w kształtowaniu i ulepszaniu finansowej świadomości społeczeństwa. Działania tego typu zachęcają do korzystania z tradycyjnych i nowoczesnych produktów finansowych, przez co wspomagają dążenia do przeciwdziałania wykluczeniu finansowemu, zwiększają świadomość konieczności oszczędzania oraz poczucie bezpieczeństwa na rynku finansowym. Wybrane inicjatywy są także przykładem działań z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR).

Pomimo bardzo wielu działań w zakresie edukacji finansowej, zakres i tempo zmian w dalszym ciągu nie dorównują zmianom obserwowanym na rynkach finansowych. Świadczą o tym bieżące wyniki badań w zakresie pomiaru poziomu alfabetyzacji finansowej społeczeństw.

Należy jednak zaznaczyć, że większość inicjatyw podjęta w niedalekiej przeszłości nie została jeszcze poddana ocenie. Zwłaszcza jeśli chodzi o inicjatywy wieloletnie czy też realizowane w grupie dzieci i młodzieży, gdzie na wyniki trzeba będzie jeszcze długo poczekać. Ponadto, ewaluacja edukacji finansowej jest problemem samym w sobie.

Jest jednak wiele inicjatyw, głównie tych realizowanych na mniejszej próbie, gdzie możliwa jest ocena. W takich przypadkach odnotowuje się pozytywne skutki prowadzonych działań¹⁴.

¹⁴ Przykładowo programy edukacyjne skierowane do kobiet w Peru (JUNTOS, 4910 kobiet) i Kolumbii (*Familias en Accion i Red Unidos*, 3279 kobiet) są przykładem efektywnych działań w obszarze edukacji finansowej. W wyniku przeprowadzenia tych programów znacznie wzrósł odsetek kobiet objętych programem, posiadających rachunek bankowy, oszczędzających na przyszłość i pozytywnie postrzegających oszczędzanie. Innym przykładem mogą być efekty programu przygotowanego dla dzierżawców i przeprowadzonego w dzielnicy Londynu, gdzie odnotowano najwyższy w stolicy odsetek bezrobotnych i ludzi wykluczonych finansowo, po przeprowadzeniu którego zmniejszyły się zaległości w płatnościach z tytułu najmu.

Analiza wybranych form edukacji finansowej pokazuje także, że nie wszystkie z nich występują w każdym kraju. Dotyczy to nawet „rachunku dla każdego” czy też preferencyjnych rachunków oszczędnościowych. Warto takie „braki” wziąć pod uwagę w opracowywaniu polityki społecznej na poziomie kraju. Pojawiają się także kolejne rekomendacje po zrealizowanych inicjatywach, np. wprowadzenie do programów nauczania w szkołach elementów wiedzy finansowej (obowiązkowo) oraz szkolenia dla nauczycieli w tym zakresie (w szerokim wymiarze)¹⁵.

Efekty wielu działań, trwające inicjatywy wraz z obecną sytuacją w zakresie alfabetyzacji społeczeństw sugerują wzmocnienie skuteczności i trwałości polityki i strategii edukacji finansowej przez kontynuację działań, podjętych inicjatyw i raportowanie ich skuteczności (w tym rozwój metod ewaluacji), opracowywanie nowych skutecznych i innowacyjnych rozwiązań, wzmocnienie współpracy na poziomie krajowym, regionalnym i międzynarodowym w zakresie edukacji finansowej.

Biorąc pod uwagę aspekt kooperacji podmiotów z sektora publicznego i prywatnego oraz fakt, że edukacja finansowa dotyczy przede wszystkim indywidualnych konsumentów finansowych, należałoby także zwiększyć znaczenie podmiotów prywatnych i cywilnych w procesie edukacji finansowej.

W dalszym ciągu należy także podkreślać konieczność wystąpienia świadomego zapotrzebowania na edukację finansową ze strony społeczeństwa, jak również jego świadome uczestniczenie w procesie edukacji.

Bibliografia

- Davies D.: *The Case of Labourers In Husbandry Stated and Considered*. Cambridge University Press, 2010.
- Ferleger L., Lazonick W.: *Higher Education for an Innovative Economy: Land-Grant Colleges and the Managerial Revolution in America*. <http://www.thebhc.org/publications/BEHprint/v023n1/p0116-p0128.pdf> (01.2014).
- Grifoni A., Messy F.: *Current Status of National Strategies for Financial Education: A Comparative Analysis and Relevant Practices*, *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions*, No. 16, OECD Publishing, 2012.
- Iwanicz-Drozdowska M.: *Produkty finansowe i edukacja finansowa w Polsce na tle wybranych krajów wysoko rozwiniętych. Raport z badań*. SGH, Warszawa 2009.
- Lusardi A.: *Financial Literacy Around the World*. FINRA, Financial Investor Education, 2013. <http://www.finrafoundation.org/web/groups/foundation/@foundation/documents/foundation/p240590.pdf> (01.2014).
- Lusardi A., Mitchel S.O.: *Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Well-being*. Pension Research Council Working Paper 1, The Wharton School, 2006.

¹⁵ Wyniki badań opracowane na zlecenie *Department for Work and Pensions* w UK.

- Lusardi A., Mitchell O.S.: *Financial Literacy and Retirement Planning: New Evidence from the Rand American Life Panel*. Pension Research Council, Working Paper WP2007-3, 2007.
- Lusardi A., Mitchell O.S., Curto V.: *Financial Literacy Among the Young*. „Journal of Consumer Affairs” 2010, Vol. 44(2).
- Xu L., Zia B.: *Financial Literacy around the World*. Policy Research Working Paper 6107, The World Bank Development Research Group, 2012.
- Advancing National Strategies for Financial Education: Summary of the Joint Russia's G20 Presidency and OECD Publication*. OECD, 2013.
- Financial Education and Inclusion. Results of OECD? INFE Survey Across Countries and by Gender*. OECD/Financial Literacy Education Russia Trust Fund.
- High Level Principles on National Strategies for Financial Education*. OECD/INFE, August 2012.
- Improving Financial Capability – A Multi-stakeholder Approach*. Raport of the National Steering Group on Financial Education, 2009.
- International Gateway for Financial Education*. <http://www.financial-education.org/program.php> (01.2014).
- Mapa edukacji finansowej i ubezpieczeniowej*. Centrum Edukacji Bankowej i Ubezpieczeniowej przy Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Warszawa 2007.
- Recommendation on Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness*. Recommendation of the Council, OECD, 2005, Annex.
- Postawy Polaków wobec oszczędzania*. Raporty Fundacji Kronenberga (2010, 2011, 2012, 2013) przy Citi Handlowym i Komisji Nadzoru Finansowego, badania realizowane przez Pentor (2010, 2011) i TNS Polska (2012, 2013).

INNOVATIONS IN THE FINANCIAL EDUCATION OF SOCIETY

Summary

Financial education is an important process, which enables the improvement of the low level of financial literacy of societies in many countries. Many groups of actors (governments, financial institutions, households) are interested in the improvement the low level of literacy due to its impact on both the well-being of society and the economy (national and global). Such situation makes the importance of financial education still increases. In recent years the number of actions in these areas sharply increased. There was also a lot of new initiatives. The most important innovations in financial education include solutions in the organization of the process of financial education, the new, expanded educational content as well as a variety of new forms of financial education.